

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КЛАСТЕРНОЇ ЕКОНОМІКИ
ЯК ІНСТРУМЕНТУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ****THEORETICAL FOUNDATIONS OF CLUSTER ECONOMY
AS AN INSTRUMENT OF INNOVATION DEVELOPMENT**

В статті розглянуто сучасний стан досліджень теорії кластерної економіки, проблеми створення економічного кластеру як частки інноваційної системи, утвореного з метою підвищення ефективності її функціонування. Проаналізовано теорії, що лягли в основу використання кластерів як форми регіонального розвитку та досліджено публікації як зарубіжних, так і вітчизняних авторів, що розкривають окремі аспекти формування або результати діяльності кластерних утворень, проблеми розробки та реалізації кластерної політики держави.

Ключові слова: кластер, кластеризація, інструмент, конкурентоспроможність, економіка, глобалізація, розвиток, кластерні формування.

Постановка проблеми. Останнім часом з'являється все більше публікацій в яких відображається сутність та особливості кластерної економічної системи. Можна сказати, що виникнення кластерів є закономірним явищем для розвинених економік. Дослідження кластерів та їх розвиток розпочато ще на початку двадцятого сторіччя. Тому в економічній теорії це явище важко назвати новацією. Проте розвиток конкурентоздатності економіки України та її регіонів потребує ефективних мережевих виробничих систем та поширення кластерних виробничих систем, що надасть можливість суттєво підвищити ефективність місцевого бізнесу та економічну політику регіональної влади.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. На сьогоднішній день дослідження кластерів перебуває в центрі уваги таких всесвітньовідомих науковців як П. Кругман, М. Портер та А. Скотт. Серед вітчизняних вчених, що обґрунтували необхідність кластеризації в Україні присвячено праці О. Амоші, П. Бубенко, В. Гесця, Н. Каніщенко, М. Кропивко, І. Мартиняк, С. Онишко, П. Саблука, С. Соколенко та ін.

Мета статті полягає у дослідженні та узагальненні наукових здобутків та обґрунтуванні основних положень щодо доцільності створення і функціонування кластерів як засобів розвитку системи взаємовідносин між суб'єктами економіки та державними інститутами. Відповідно до мети поставлені такі завдання: дослідити феномен кластера в економіці, глибинний зміст та структуру кластерної моделі, а також умови її формування і подальшого існування.

Виклад основного матеріалу. Зниження темпів економічного зростання та соціальної нестабільності спонукає до розробки теоретичних та методологічних підходів щодо створення організаційних і економічних умов, які б забезпечували конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість регіонів. На сьогоднішній день найбільш сучасною і прогресивною формою економічної політики щодо регіонального розвитку є впровадження кластеризації економіки.

Сутність даного процесу полягає у підвищенні виробничого потенціалу, конкурентоздатності та економічного розвитку окремих об'єктів господарювання шляхом поєднання їх науково-виробничих можливостей в кластерні об'єднання.

Метою сьогоденних економічних реформ в Україні є системний соціально-економічний розвиток суспільства на основі стимулювання процесів євроінтеграції, науково-технічного прогресу та загальної соціалізації менеджменту. Бізнес-середовище як ланка, що пов'язує господарські комплекси регіонів, формує внутрішні ринки та забезпечує експортну діяльність, розвивається достатньо динамічно. Але саме малий та середній бізнес науковцями визнається як найбільш вразливий. Він потребує уваги, особливо з урахуванням негативних тенденцій в економіці та нарощення кризових станів в галузях національного господарства [1].

За результатами наукового дослідження можна виділити декілька визначень кластеру (табл. 1).

Слід зазначити, що поняття «кластер» походить від англійського «cluster», що в перекладі означає сукупність, скупчення, концентрацію, групу тощо. Це поняття використовується в різних сферах та галузях знань, проте його сутність не змінюється – це певна сукупність функціонально взаємопов'язаних елементів.

Таблиця 1

Наукове визначення кластеру

№	Автор	Визначення
1	М. Портер	Кластер, або промислова група, – це група близьких, географічно взаємозалежних компаній і пов'язаних з ними організацій, які спільно діють у певному виді бізнесу, характеризуються спільністю напрямків діяльності й взаємодоповнюють один одного [2].
2	С. І. Соколенко	Кластери створюють унікальну підставу для розвитку інноваційної діяльності, підвищення продуктивності та рентабельності сектору малих і середніх підприємств. Кластери – істинне дитя глобалізації, підвищення ролі регіонів, створюють основу для притоку іноземних інвестицій, навчання широкого кола підприємців й міцного розвитку малого і середнього підприємництва, підвищення гнучкості та мобільності компаній, створення широкого спектру мережевих структур. Кластери одночасно виступають і як форум, в рамках якого ведеться діалог між діловими, урядовими, науковими колами про шляхи розвитку конкурентних переваг в межах міста, провінції, штату, країни й навіть на наднаціональному рівні [2].
3	Т. Андерсон	Кластер “як сітки (мережі) підприємств, які зв’язані вузьким регіональним обміном і через обмін імпліцитними чи експліцитними знаннями є в змозі створювати компетенції підприємств і цим самим сприяти зміцненню регіональної конкурентоспроможності” [3].
4	С. Beckord	Під кластерами розуміють тематично орієнтовану мережу приватних і публічних (громадських) інституцій, які використовують синергічний ефект і в своїх окремих галузях стимулюють економічне зростання. Ця тематично однаково орієнтована мережа учасників (агентів) в дослідженнях та індустрії, які разом генерують економічне зростання [3].
5	Т. Andersson, S. Schwaag-Serger, J. So”rviik, E. Hansson	Автори ідентифікують сім елементів, які репрезентують кластер: географічна концентрація; спеціалізація; мережа підприємств, політики, науки і фінансових послуг; критична маса учасників; конкуренція та кооперація; циклічний розвиток; інновації та наукова база [3].
6	М. Ф. Кропивко	Кластер в організації виробництва – це об’єднання взаємодоповнюваних підприємств, організацій і зв’язаних з ними за географічною й функціональною ознаками органів державного управління, наукових закладів тощо на засадах спільної діяльності на певній території з виробництва конкурентоспроможної на внутрішньому і зовнішньому ринках продукції та збільшення прибутків учасників кластера [4].
7	Г. Є. Мазнев	Характерною особливістю і перевагою кластерних формувань є те, що увага концентрується не на окремих підприємствах, а на взаємовідносинах між підприємствами і установами, які входять до складу кластера. А взаємовідносини будуються, насамперед, на засадах кооперації, відкритості, довіри та довгострокових договірних стосунків. Саме створення нових ефективних зв’язків між учасниками об’єднання породжує властивості, якими не володіє жодний із учасників, що забезпечує комплексну систему генерації знань, перетворення їх в інновації, а також подальшу комерціалізацію останніх [5].

Кластером вважають як географічну концентрацію компаній, що працюють в певному виді бізнесу, так і конгломерацію великих і малих фірм, частина яких може бути власністю іноземців. Клас-

тери виникають як в традиційних галузях, так і в high-tech напрямках, як у виробничо-комерційному сегменті або в секторі послуг, так і в соціальних сферах.

Нерідко центром формування кластерів виступають університети або групи науково-дослідницьких структур і проектних установ. Різні кластери мають неоднакову ступінь взаємодії між фірмами, які входять до них. Форми такої взаємодії варіюються від порівняно простих мережевого типу асоціацій, до складних, багаторівневих коопераційно-конкурентних утворень. Формування кластерів можливе як в умовах великомасштабної, так і невеликої за обсягами економіки. Кластери формуються не тільки в умовах промислово розвинутих держав, але і в тих країнах, які ще розвиваються. Вони виникають на національному, регіональному і муніципальному рівнях. В деяких кластерах спостерігається паралельна наявність високих технологій поряд з порівняно невисокого технічного рівня виробництвами і послугами [5].

Такий широкий діапазон форм і видів кластерних структур безперечно утворює значні складності при формуванні кластерів, потребує проведення в цій сфері глибокої дослідницької роботи. Кластери, як вид складної багато центрової організації, сьогодні, в епоху глобалізації, являє собою типову ринкову структуру. Кластер в сучасній економіці – це більше ніж ланка окремої галузі промисловості, яка випускає окремий вид продукції. Зважаючи на функціонування і «здоров'я» існуючих в багатьох країнах кластерів, можна дійти об'єктивних висновків щодо можливостей і перспектив розвитку цих країн. Економіка знань, яка формується на сучасному етапі, орієнтується на пріоритетність розвитку кластерів, які визнані однією з ефективніших виробничих систем епохи глобалізації.

Поштовхом для активізації вивчення та впровадження теорії кластеризації в Україні послугувало прискорення процесів євроінтеграції. Вона прискорила глобальні зміни в межах національних господарських систем. Характерного навантаження та затребуваності набуває теорія та методологія галузевих ринків, економічних інтересів, схематично таке бачення подано на рис. 1.

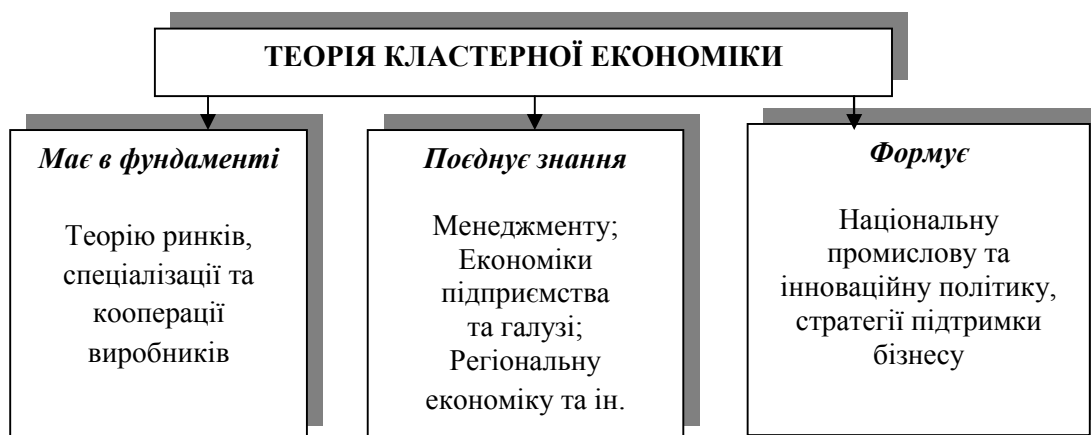

Рис. 1. Спрямованість дії теорій кластерної економіки

У розвинених державах використання кластерного підходу в управлінні економікою вже має певну історію. Так, повністю кластеризовані фінська і скандинавська промисловість, в США більше половини підприємств працюють по моделі виробництва – підприємства кластера знаходяться в одному регіоні і максимально використовують його природний, кадровий і інтеграційний потенціал. Ключові промислові кластери в Німеччині (продуктів харчування, косметики) були сформовані в 50–60-ті роки минулого сторіччя. У шотландській моделі кластера, ядром спільного виробництва стало крупне підприємство, що об'єднує навколо себе малі і середні фірми, італійська модель передбачає гнучку і рівноправну співпрацю підприємств малого, середнього і крупного бізнесу. Чимало прикладів нарощування дослідницьких і підприємницьких потужностей при створенні інноваційних територій. Так, у Нідерландах при розробці інноваційної стратегії економіку країни було розподілено на десять мегакластерів: складальні, хімічні галузі, енергетика, агропромисловий комплекс, будівництво, ЗМІ, охорона здоров'я, комерційні і некомерційні обслуговуючі види діяльності, транспорт. Аналіз потоків знань між цими кластерами дозволяє державам охарактеризувати загальний стан інноваційних процесів, їх характерні ознаки, визначити основні пріоритети в інноваційній політиці [2].

Світовий і поки що невеликий український досвід демонструють такі переваги виробничих систем на основі кластерної моделі:

кластери здатні забезпечувати поєднання у виробництві конкуренції з кооперацією, вони уособлюють „колективну ефективність”, створюють „гнучку спеціалізацію”;

кластери поєднують різноспрямовані економічні інтереси на основі відносин довіри та гармонії розвитку;

кластери будуються на використанні ефекту масштабу;

кластери – це точки зросту, стимулятори технічного прогресу;

кластери являють собою механізм підвищення регіональної і національної конкурентоздатності.

Кластери дозволяють:

посилювати процеси спеціалізації і розподілу праці між компаніями;

ширше приваблювати клієнтуру, створюючи тісну взаємодію покупців і продавців;

знижувати вартість одиниці технічної послуги та продукції, що виготовлюється на основі спільної діяльності;

посилювати міжфірмові потоки ідей та інформації;

підносити інноваційність виробництва;

створювати нові робочі місця;

поширювати стандарти інноваційної праці;

ефективніше використовувати місцеві природні ресурси;

створювати здоровий соціальний капітал (все здійснюється на взаємній довірі), забезпечуючи соціальну справедливість;

забезпечувати баланс ринкової ефективності і соціальної гармонії.

Всі, хто займаються підприємництвом в Україні, усвідомлюють, як багато перепон утворюється на шляху до успіху в цій складній справі. Кластерна модель виробництва дає можливість швидко подолати більшість таких перепон [5].

Для України кластерні об'єднання – організаційно-економічна інновація, й вже функціонують більше 20 кластерів, але всі вони створені без підтримки держави. Як і в більшості європейських аналогів, координатором першого українського кластера була не місцева влада, а недержавна організація – Управляючий комітет – асоціація "Поділля Перший" (PPNGO), метою якої був розвиток підприємницької активності посередництвом консолідації державних органів влади, муніципальних утворень (міст Кам'янець-Подільського, Староконстантинова, Грицива та ін.), наукових організацій (Хмельницького технологічного університету), різних агентств та асоціацій, підприємницьких кіл та банківських структур (Укрсоцбанк, Хмельницька торгово-промислова палата) [6].

Важливою відмінною рисою кластера є його інноваційна орієнтованість. Тому успішні кластери формують там, де здійснюється або очікується прорив у сфері техніки і технології виробництва з подальшим виходом на нові ринки збуту. Процеси ж кластеризації у вітчизняній економіці відрізняються не координованістю дій, низькою ефективністю вже створених мережевих структур, відсутністю стимулюючого середовища.

Основними причинами слабого розповсюдження таких процесів в Україні вважаємо:

тривала економічна і політична криза, пов'язана із трансформацією економіки країни, глобальна фінансова криза;

неефективне державне регулювання інноваційною сферою через механізми податкової, фінансової, митної, амортизаційної політики;

несинхронність у прийнятті та введенні у дію законів, кодексів, підзаконних актів у правовому просторі інноваційної сфери країни, протиріччя в них, часті зміни і просто скасування нормативно-правових актів, відсутність законодавчої підтримки процесів кластеризації;

різке скорочення державних замовлень і попиту на інноваційну продукцію, продукти, послуги, особливо у високотехнологічних видах діяльності: аерокосмічна, оборона, машинобудування, особливо, суднобудування, електронна промисловість;

низький попит виробничої сфери на продукцію з високою доданою вартістю;

слабка інноваційна активність промислових підприємств, особливо малих, тобто пасивність підприємців до змін в умовах високих ризиків й невизначеностей у вітчизняній економіці;

найбільш активні види економічної діяльності національного господарства: транспорт, телекомунікації, хімічна і харчова промисловість, потреби у технічному переозброєнні, модернізації виробництва реалізують переважно за рахунок імпорту машин, технологічного обладнання, устаткування, пристроїв тощо;

структура власності, яка склалася у господарському комплексі України, впливала і дотепер впливатиме на можливості самофінансування учасниками своєї інноваційної діяльності та їх доступу до кредитних та інших фінансових ресурсів [2].

Сучасний національний економічний інтерес України пов'язаний, з одного боку, із задоволенням базових соціально-економічних потреб її громадян та забезпеченням світових стандартів життя, а з другого — з економічною безпекою та розширенням відтворенням національного людського ресурсу. Умовою цього є поєднання власних природних, технологічних та інтелектуальних ресурсів і можливостей та переваг зовнішньоекономічних зв'язків [7].

Слід визнати, що в останні роки у свідомості й поведінці громадян України, у т. ч. і у представників влади, керівників підприємств і установ продовжують відбуватися значні зміни, що виражаються у відході від колишньої стереотипної моделі сприйняття й підвищенні інтересу до освоєння передових сучасних управлінських технологій. Оскільки, кластери спрямовані на досягнення наступних цілей:

підвищення конкурентоспроможності учасників кластера завдяки впровадженню нових технологій;

зниження витрат і підвищення якості відповідних наукомістких послуг за рахунок ефекту синергії й уніфікації підходів до якості, у логістиці, інжинірингу, інформаційних технологіях і т. д.;

забезпечення зайнятості в умовах формування великих підприємств;

консолідоване лобювання інтересів учасників кластера в органах влади.

Підкреслимо, що саме розуміння цих фактів є однією з найважливіших умов використання актуальних моделей економічної діяльності та створення новітніх, вискоелективних й сучасних об'єднань – інструментів підвищення конкурентоспроможності нового часу та суспільства [7].

За останні роки зусилля влади, ділових кіл, громадських організацій у напрямку формування нових виробничих структур – інноваційних кластерів спостерігається майже в усіх регіонах України. Останнім часом міністерство економіки України активно ініціює легалізацію в Україні кластерів. На сьогоднішній день міністерство запропонувало для виділити чотири типи кластерів: виробничі (об'єднання авто, судно та авіабудівників), інноваційно-технологічні (географічно локалізовані компанії, зв'язані виробництвом інноваційної продукції), туристичні й транспортно-логістичні. Для їхнього розвитку в міністерстві будуть використовувати інфраструктуру промислових і технопарків, а також будуть "знижувати адміністративні бар'єри". Але й не слід ігнорувати й інші заходи, спрямовані на формування галузевих кластерів. Адже лише завдяки сукупному та глибокому підходу до створення та підтримки кластера, можливо отримати ефективно функціонуючий кластер [8].

Наведена вище аргументація і здійснені протягом понад десяти останніх років спроби впровадження перших виробничих систем на основі кластерної моделі в різних регіонах України підтверджують перспективність й ефективність руху в цьому напрямі. Досвід розвитку кластерних ініціатив на Поділлі, в Прикарпатті, Поліссі, в Криму, Севастополі і в інших регіонах свідчать, що формування сучасних партнерських відносин між місцевими державними органами, діловими колами, а також підтримуючими виробництво місцевими науковими і освітніми центрами є комплексний і далеко не простий процес. Також цей досвід засвідчує те, що конкурентоспроможність – це не статичний стан регіону чи галузі, а надзвичайно динамічний процес реалізації зусиль заради високої продуктивності шляхом ефективного використання інтелектуальних, природних і технологічних ресурсів території, регіону та їх виробничих кластерів [5].

Висновки і пропозиції. Характерною особливістю і перевагою кластерних формувань є те, що увага концентрується не на окремих підприємствах, а на взаємовідносинах між підприємствами і установами, які входять до складу кластера. А взаємовідносини будуються, насамперед, на засадах кооперації, відкритості, довіри та довгострокових договірних стосунків. Саме створення нових ефективних зв'язків між учасниками об'єднання породжує властивості, якими не володіє жодний із учасників, що забезпечує комплексну систему генерації знань, перетворення їх в інновації, а також подальшу комерціалізацію останніх [7].

Отже, дослідивши досвід різних країн щодо розвитку кластерної економіки, можна зробити висновок, що кластерний підхід служить основою для діалогу між представниками науки, підприємницького сектора і держави, дозволяє підвищити ефективність їх взаємодії в інноваційному процесі.

Список використаної літератури

1. Фінагіна О. В. Наукові засади теорії та практики сучасного бізнес-інкубування / О. В. Фінагіна // Вісник Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. – 2015. – № 40 (3) – С. 5–10.
2. Бутенко А. І. Феномен кластера у формуванні інноваційної моделі економіки регіону / А. І. Бутенко // Інвестиції : практика та досвід. – 2009. – № 2/2009. – С. 25–28.

3. Кропивко М. Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 3–13.
4. Мазнев Г. Є. Інноваційні технологічні кластери : особливості та застереження / Г. Є. Мазнев // Економіка АПК. – 2013. – № 8. – С. 63–67.
5. Режим доступу: <http://ucluster.org/sokolenko>
6. Соколенко С. И. Производственные системы глобализации : сети, альянсы, партнерства, кластеры. – К. : Колос, 2002. – 546 с.
7. Режим доступу: <http://stud24.ru/economics/ekonomchn-nteresi/476987-1814741-page3.html>
8. Канищенко Н. Г. Кластеризация как чинник конкурентоспособности национальной экономики. : дис. канд. наук : 08.00.01 / Н. Г. Канищенко. – 2009.

References

1. Finahina, O. V. (2015) Naukovi zasady teorii ta praktyky suchasnoho biznes-inkubuvannya. *Visnyk Cherkas'koho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Seriya : Ekonomichni nauky*, № 40 (3), s. 5–10.
2. Butenko, A. I. (2009) Fenomen klastera u formuvanni innovatsiynoyi modeli ekonomiky rehionu. *Investytsiyni: praktyka ta dosvid*, № 2/2009, s. 25–28.
3. Кропивко, М. Ф. (2010) Kontseptual'nyy pidkhid do klasternoyi orhanizatsiyi ta upravlinnya rozvytkom ahropromyslovoho vyrobnytstva. *Ekonomika APK*, № 11, s. 3–13.
4. Maznyev, H. Ye. (2013) Innovatsiyni tekhnolohichni klasteri: osoblyvosti ta zasterezhennya. *Ekonomika APK*, № 8, s. 63–67.
5. Rezhym dostupu: <http://ucluster.org/sokolenko>
6. Sokolenko, S. Y. (2002) Proizvodstvennye sistemy globalizatsiyi: seti, al'yansy, partnerstva, klasteri. Kiev: Kolos, 546 s.
7. Rezhym dostupu: <http://stud24.ru/economics/ekonomchn-nteresi/476987-1814741-page3.html>
8. Kanishchenko, N. H. (2009) Klasteryzatsiya yak chynnyk konkurentospromozhnosti natsional'noyi ekonomiky: dys. kand. nauk: 08.00.01.

E. Plaksyuk

THEORETICAL FOUNDATIONS OF CLUSTER ECONOMY AS AN INSTRUMENT OF INNOVATION DEVELOPMENT

In the article the current state of research of cluster economy theory, the problems of creating economic cluster as a part of innovative system, formed to increase the efficiency of its operation, are considered. Theories underlying the use of clusters as a form of regional development are analyzed and publications of both foreign and domestic authors, revealing some aspects of the formation or results of cluster activities, problems of the development and implementation of state cluster policy, are researched.

A characteristic feature and advantage of cluster formations is that the focus is not on individual enterprises, but on the relationship between enterprises and institutions that make up the cluster. A relationship is built primarily on the principles of cooperation, openness, trust and long-term contractual relationships. The creation of new effective relations between union members creates properties that do not own any of the participants, which provides a comprehensive system of knowledge generation, transforming them into innovations, and further commercialization.

Thus, having examined the experience of different countries for the development of cluster economy, it can be concluded that cluster approach is the basis for a dialogue between science, business sector and the state, can increase the effectiveness of their cooperation in innovation process.

According to the goal the following objectives are made: to study cluster phenomenon in economy, deeper meaning and structure of cluster model, as well as the conditions of its formation and further existence.

Keywords: cluster, clustering, tools, competitiveness, economy, globalization, development, cluster formation.